

BAJZA JÓZSEF.

1821—1828.

*(Bajza kiadatlan levelei Toldyhoz. Toldy kéziratgyűjteményében,
jelenleg az akadémia birtokában.)*

Bajza ifjú korát akarom vázolni, irodalmi vándoréveit, pályája első felét. 1829-ben, midőn Pesten telepszik meg azon szándékkal, hogy ezentúl egészen az irodalomnak él, már kész ember. Mi most a fejlődő Bajzát fogjuk figyelemmel kísérni; azt keressük, hogyan születik benne a költő, s a költő mellett hogyan fejlődik a kritikus? E kérdésekre kielégítő választ ad Bajza életének azon tizede, melyből Toldy Ferenczhez írt levelei legnagyobb része való. Őszintén, leplezetlenül nyilatkozik meg bennük írójok lelke; az egyébként zárkózott ember nem titkol el barátja előtt semmit sem, úgy hogy csak a levelek sorait kell rendeznünk, s mértékét kapjuk Bajza jellemének, irodalmi hajlamainak. Azért most az egyszer ne műve magyarázza az író, hanem ennek egyénisége a művet. Különben is csekélyebb eredetiségű, de komoly írói tehetségek vizsgálatánál rendszeren több érdeket kelt az író törekvése, mint a törekvés eredménye; többet ér az ember, mint írása. Könnyen találhatunk kitünőbb költőt, mint Bajzát; eszmékben gazdagabb kritikust, mint a Döbrentei döngetőjét; hanem a Bajzáéhoz hasonló írói egyéniséget ma is úgy kellene keresnünk, mint ő kereste a magához illő társat: a Diogenes lámpájával. Bajza megérdemlené, hogy ne maradjon csak az irodalomtörténet halottja.

I.

IFJÚKORI MELANCHOLIA.

1821-ben Bajza a szünidőket otthon töltte, szülőhelyén, Oroszin, Hevesmegye egy falujában, hol atyjának nemesi birtoka volt. A tizenhét éves, még iskoláit járó ifjú jövőjéről ir barátjához. «Én belőlem melancholikus katona lesz.» Talán atyjának fordult meg akkortájt elméjében, hogy fiát katonának neveli. Hanem «melancholikus» — az csakugyan meglett Bajza s annak maradt teljes életében. A gyerekidő már is érzelmes novellahős in herbis. Már van műzsája, a melancholia, ez nevelője, barátja, egyedüli mulatsága is. Melancholizálni neki az volt, mi fővárosi fiatalságunknak ma a dunaparti séta, a carrière-csinálás, vagy a kávéház. Ez az érzelmesség korán érette tévé Bajzát; ítélni kezd a világról, mielőtt még gazdag képzelet lehetett volna felőle s öreg szemeket vet a rét virágaira, melyeket az egy ivású fiúk futkározás közt pajzán gondatlansággal taposnak. Mikor így a gyereklélekbe néma komolyság furakozik, az agy is hamar működni kezd s az érzelmes gyermek nem ritkán a legjózanabb is. Költő és erkölcsbíró egyszerre s ha egyik zsebébe költői gondolatait gyűri, a másikba erkölcsi maximái jegyzékét melyesztli. Könnyet ejt a nap lementén s római erényről álmodozik. Bajzánál is hamar akadunk az érzelmesség és józanság együttes nyomaira: Toldyval szemben ő a bölcs Mentor és egyben a panaszos költő is. Festi előtte magános életét. «A természet kellemeit szemlélve járom az árnyékos erdőt, a magas hegyeket s a melancholia nyomban követ. Néha fél nap nem szólok senkivel, csak magamra hagyatva álmodozok». Hasonló fordulatra leveleiben gyakran bukkanunk. «Gyakorta — írja 1821-ben egy szeptemberi napon — mint fájdalmas philomela a csendes esthajnalnál, andalogok a bús melancholia ölében s sokszor észre sem veszem, mikor a szép alkony rám borul s ekkor álmaim szomorú völgyét elhagyván, haza ballagok». A «philomela» s «az álmok szomorú völgye» akkori közkeletű költői kitétel, hanem a magános ifjunál még is érzelmet fest. Alapérzelmet, állandó kedélyhangulatot; azt, melyből Bajzának egész költészete fakad.

S ez érzélem mindig meg-megújúl az ifjú magános sétatában. Legtöbbször komoly révedezésbe esap át s ekkor Bajza jövője képét szövö. Használni akar hazájának, ember akar lenni, ez bizonyos; de még homályban előtte az út. S megint vágyódás, epedés fogja el; érzelmesen nézi a Mátrát aranyozó lenyugvó napot; majd egy lányka «eltűnt árnya» lebben föl emlékében, majd meg újra visszaszáll magába s ilyenkor fölzavarodnak «legszentebb eltökélései» s az álmodozó nem tudja, «hogymi most, annál kevésbbé, hogy mi lesz». Meg-megvillan agyában a hallhatatlanság gondolata: nagy költők dicsősége; hanem e csábító képzetet hamar elüzi: «csekélységem nem engedi, hogy effélékről álmodozzam». S midőn így csapongásaiból fáradtan haza téved, talán a ház eresze alá ül s mohón lapozza a *Hebe* új folyamát. Nem is olvassa a félhomályban a költeményeket; szeme a gyöngye részmetszeteken akad meg: valami hazafias tárgyú képen vagy eszményi alak rajzán *) s újra elérzékenyül. «Már a metszetek — írja — magokhoz vonzzák az érzőt, de fájdalom — veti hozzá naivúl a tizenhétéves bölcselkedő — nem mindenki érez». Érezni, érezni — ez kedvencz szava s első gondolata a fiatal Bajzának.

1823. októberben mint harmad éves törvénytanuló Pozsonyba kerül s magával viszi néhány könyvén kívül melancholiáját is. A társaság, melyet ott talál, nem neki való; az iskola szellemének tápot nem nyújt; rendszeres munka el nem foglalja; a «jus patrium», melyet magolnia kell s az «examenek» csak kint okoznak lelkének. Magános, elvonult, zajtalan, események nélküli életet él. Lelke benyomás híján évődik s hangulatos percekkel hosszú apathia váltakozik. Ritkán sikerül neki verse, majd meg elbeszélésen kínlódik: «éjszakai festés, mint lelkem». Pedig csalódott. Nem volt lelkében éjszaka, csak borongós esthomály, melyet sejtelmessé lett az örökös magány s néha alaktalananná napjai egyhangúsága. Ez a folytonos «belső élet», félig érett komolyság bizonyos tekintetben sentimentális «deutscher Jüngling-gé» tevék Bajzát, mielőtt még a német irodalmat ismerte volna; a göttingai Hainband tagjának beillett volna, ki valahol számkivetésben él s kinél ezért az édes méz epévé változott, az ideál

*) 1825-ben a *Hebe* Bajzának már tárgy a nevetésre s boszankodásra.

melancholiává, a szeretet örökös sovárgássá. Csakugyan szorgalmasan olvassa múlt századbéli rokonát, Hölty-t, s gyakran zsebében hordja, még ha nem olvassa is. Így tett a szép hűvét napok alatt is, 1824-ben, midőn egyik vizsgálatán már túladdott. A költészet műzsája csak nem látogatja, pedig sóvárog utána. Hijába! szíve hideg, szelleme rest! Minek legyen otthon, rideg falak között? Munkára úgy sem képes, még a kedves olvasást is únja.

«Mindennap délig és délesten kinn tébolygok a városon kívül, egyedül, hogy szellememet földerítsem, de sehol sem vagyok elégedett. Gyakorta kisétálok messzire a kalváritetőig, megállok a képnél, hol két ösvény egybe csavarodik, szemlélem a jövő menő böjti áhitatosokat; ah! de engemet a távol vagy közel pirosló, kéklő, zöldelő leánykalapok, fátyolok meg nem ragadnak, nem, csak legkevésbé sem; s ha azután átnézek a hegy alatti mély völgyön a túlhegyekre «amott» — mondom — «ez a fenyves erdőcske s a fák alatt a zöldelő gyepe egészen magános, leheveredhetnél ott s Höltyt olvasva időd kedvvel múlnék el s midőn általmegyek a völgyön s a helyhez jutok, már kedvem elhagy s a leheveredésből legkisebb sincs s Hölty az egész sétálás alatt zsebemben marad. Gondolatom mindenhol bolyong, majd itt, majd amott, majd ismét seholsem.»

Nem sokára láz fogja el, beteg lesz. Hanem a májusi napsugárral egészsége is újra éled. S most a nyugtalan bolyongó, érzékeny Wertherré válik. Szívével úgy akar bánni, mint beteg gyerekekkel, talán akkor majd nem fog «makacskodni». Bajza maga tetszeleg a Werther-analógiával. Különböndöndön mondanunk sem kell, hogy csak alig fölismerhető, halvány utánzatig viszi. Csak egy pillanatra ölti föl a kék frakkot — «szíve gyógyulása miatt».

«Most, midőn e levelet írom (május 1824.) az éj gyönyörű; a holdfény ablakomon keresztül ragyog s ha kikönyöklök, ott fönn (szobám fölött) az ablakból lassú melódiával nyögdel egy gitár s hangja annál inkább bájló, mert szép leányka pengeti. Ha a gazdám szobáinak egyikébe megyek, melynek ablakai az utcára vannak, ismét ily valamit hallhatok; a túl soron ablakában ül egy fiatal asszonyka és klavirjánál énekel; olykor kihajlik ablakába, virágít öntözni és én a mint jön, complimenttel üdvözlöm. De ne csinálj ebből

sokat. Ez mind semmi. Csak példa, mint bánok szívemmel; oda viszem mindig, hol valami érezni való van.»

Hogy tetszik ez idézet? A lábbadozó költő, ki szívét gitár pengésénél altatja el, mint valami «makacs gyermeket»? A távolról complimentírozó melancholikus, ki a virágöntöző asszonykát köszönti? A megfordított troubadur, ki nem hogy dalát hallatná, inkább hallgatja a szépek énekét? Mintha sárgult almanachot forgatnánk, vagy régi várost járnánk, melynek zajtalan utczáin fű zöldül!

Hanem sokat e homeopathikus gyógymód nem ér. Ha a hold nem süt s a gitár hangja megszűnt, beállanak a prózai pillanatok. Az egyedüliség ránehezedik hősünkre, mint a börtön láncza; cselekvési vágya lohad, s a húsz éves ifju olyan, mint a szárnyaszegett madár. Benne is föltámad ilyenkor a kiolthatatlan vágy: ha repülhetne! «A Genfi tóig (melyet Matthiesson énekelt meg) s Balti-tengerig menni — ó barátom!... ez nekem több volna, mint a büszke Britannia koronája.» De pozsonyi szűk szobája zárva tartja; ott van előtte a «jus patrium», melyet kénytelen-kelletlen tanul s fájósan érzi az iskolai pedans fegyelem nyögét. Mi telhetik tőle? — gyermekes fontoskodással fölkiált: «Libertas humana! A bohók legnagyobbika volt, kinek fejében ez az idea születheték».

Különben az ilyféle kérdésekkel nem szokott törődni; a metaphysika számára csak latin nyelven írt compendium, melyet azért tanulunk, hogy minél gyorsabban feledhessük; yallási kételyek sem bántották soha, Bajza józan rationalista volt már «gyermek logikus» korában. Már ekkor «nevetséges» volt előtte a revelatio s a historiai hitet lába alá szegé; fiatal fatalista, ki azonban szemet húný az utolsó kérdések előtt; únja a szólást s vélemény-adást az ily dolgokról. (1823). A cselekvő s elmélkedő Bajza egészen csak az irodalomba s költői «planum»-aiba merül; az érző pedig mindinkább édes testvérévé avatja a melancholiát. Jól érzi magát, ha lyrai hangulatba jó; ha belőle kiköppen, fájósan eszmél.

1825-ben azonban igaz bánat éri. Hevesben tartózkodik; törvénygyakorlaton van unokabátyjánál, Földváry alispánnál. Ideje jó részét Oroszin tölti, hol január 29-kén atyja meghalt. Ez eset mélyen lesújtja; végkép szerencsétlenné teszi azonban, mi a haláleset után következik: a zilált házi viszonyok, perpatvarkodás, rokoni viszály. Most először

tapasztalhatta azt, mit egy későbbi alkalommal mond: «Tudom, hogy az élet mindenkinek többször nyújt keserű cseppet, mint nektárral telt poharat s ez engemet vigasztalhat, mert a nyomorúság fogja bennem tisztára mosni azt, a mi most darabos». (1826.) Különösen nehezebbre esik az ellentét közte s testvérei közt. — Költőnk előtt gyakorlati, más gondolati s érzelmi körben élő testvérei «vandalok, barbárok»; csak lánytestvéréhez vonzódik, ha ez nem volna, azt hinné, nincs is testvéri szeretet. Képzeltetni mily hatással voltak az érzékeny kedélyű Bajzára e visszás állapotok: levelei nem egyszer az elfásulás nyomait mutatják. Azonfelül jövője is bizonytalanul lebegett előtte. Mire adja magát? Lelke az irodalom felé vonzotta; körülményei pedig sarkalták, hogy biztos állás után nézzon. De hol az a hivatal, mely neki megelégtelést adhatna? Visszaesik hát újra révedezéseibe, wertheri hangulatába. «Meghalni barátom, é szóban sok boldogság fekszik. Szerencsések, kik meghalhatnak. Én semmit oly igen nem óhajtanék most, mint e boldogságot.»

Hanem lassankint kienged Bajza. A természet újhódásával pillanatra az ő fásultsága is szűnik. Beköszöntött a szép május, a boldogok és wertheri lelkek egyaránt kedves hava. Amazoknak tavaszi mosolyt röpít ajkukra, emezek szemébe könnyet ad. Mintha az emberi lélek is kivetköznék burkából: a rét virágaival együtt limbálozódik minden kis szellő fuvalatára; majd meg, mint a tó, tükrözi most a sötét lombot, most a kék eget. Bajza érzelmei is szabadabban megfutják a szokott melancholikus skálát, mely visszaemlékezésen kezdődik, könnyyel végződik. A huszonegy éves ifju fájdalommal tekint ifjuságára, midőn annyira boldog volt; komor hangulata elhiteti hősünkkel, hogy fürtei megöszültek; s a boldogság vágya, mely fiatal lelkében él, a múlt mezébe öltözik: boldog — az volt, de többé már nem lehet. S most ugyanazt teszi, mit taval: «oda viszi szívét, hol valami érezni való van».

Ha olykor most (1825. május) a szép tavaszi estben kiülök a patakpartra, mely udvarunknál lefoly s az elszuhogó hullámba meresztem szemeim s képzelem a mulandóságot. Himfinek azon szép dalával: «Ott a hol én nevelkedtem»... s ismét áttekintek a túlpartra, hol az illatozó rét ezer virággal ragyog s elgondolom azon boldog gyermeki napjaimat, midőn hajdan e pázsiton játszva minden vágyaimat betölthettem,

s most már ez aranykor eltűnve; s így andalogva szemem vetem a rétben álló dombra, hol atyám kriptája emelkedik s visszateszem magam azon időbe, midőn ő még élt s mint kedvelt ő engemet, mint örült tökéletesülésemnek, mily gondja volt rám, s ő már nyugszik az öröklétben s én már emlékezni sem merek többé, hogy annyi boldogságomat véle elfödte azon hant: hidd el, te kedves, hogy ilyenkor nem tudom, hol vagyok, hová menjek, kihez folyamodjam; minden kinézeitem előtt egy végtelen űr terül el s nem érzek semmit, csak azt, hogy szemeimet könnyek töltötték el.»

Láthatjuk, mennyire erőt vesz Bajzán érzélgő hangulata; életének még nincs határozott célja, lelkének kellő fegyelme. Foglalkozásai sem rendezettek: néha egy-egy verset ír, «planumokon» töri fejét, olvasgat; — de mindez elhatározásra, magasb szárnyalásra nem ragadhatja. Vergődik. Ő maga «desperál, hogy a polgári világban valamire vihesse». Tart tőle, hogy szüntelen csak álmoképeket fog kergetni, melyek nyomban eltűnnek, a mint keletkeztek. Csakugyan szűkkörű, költői hangulatokkal átszőtt képzelmi életet él, mintha Werther valami negyedízbeli unokája volna.

Nagyon jótékonyan hatotta meg, midőn lethargiájából külső körülmények fölzavarták. Megnyílt Pozsonyban a híres 1825-iki országgyűlés. Először úgy volt, hogy a megye fiatal-ságából nem Bajza megy a követtel, «pedig megmutattam volna — írja — hogy a vármegyének oly diétai cancellistája még nem volt, mint én lettem volna». Nyílt szóval nem vallja meg, de nagyon bántotta a mellőzés. Végre mégis őt küldötték: «a diétára én megyek», tudósítja barátját. 1825. szeptemberben utazik Pozsonyba, s lelke most egyszerre lobbog. Az első hónapokban egészen eltölti a dolog újsága, elfogja a hazafias pathos, kíváncsian kíséri az országgyűlés működését, hallgatja a tüzes hazafiságú beszédeket, «melyekről eddig képzelme sem volt». A követeket majdnem olyanba veszi, mint Pyrrhus embere a római senatorokat: egytől egyig királynak nézné. Új példa rá, hogy a magába szoruló ember a külvilágot azonnal megaranyozza, ha olyat vesz észre benne, mi lelkét mélyebb érdekeltségre ébreszti. Látja gróf Dessewffy Józsefet, kit «nem mint író», hanem mint diétai követet «az imádásig szeret»; akkori eszményét, Nagy Pált s említi a többi közt Deák Antalt is. A hazafias dráma hősei mellett a

satyrjáték személyei sem kerülnek el figyelmét. Elmondja, hogyan kolportálja Tewrewk most oda fenn egy könyvét, melyben «Hunyadi Székely János magyarországi kormányzó törvényes ágyból lett születését» bizonyítja. Szóval Bajza egy időre kilépett magából s lelkét az új körülmények, fontos események, emberekkel való gyakoribb érintkezés szokott sodrából kiragadják. — Szeptember 28-kán írja, a kerületi ülés olyan volt, minőnek egy szabad nemzet gyűlésének lennie kell. Majd ő is azok közt van, kik a sérelmekre a resolútiót úgy várják, «mint Israel népe a Messiást». Az 1825-iki országgyűlést nagyon fontosnak tartja; s itt a gravamen-nyargaló politikusok viszhangjává lesz: fontosnak tartja, nem talán reformok szempontjából, hanem mivel «constitutiónk alapja rendítettett meg a lefolyt évtizedekben». Az ülések egy «érdekes» fordulata sem kerüli el figyelmét; ő is haragszik a királyi comissariusokra, kikre «minden gyalázatos epitheton elmondatott, mit a hely szentsége megengedett». Figyelemmel kíséri a «bűnösök» arcvonásait: «nevezetesen Eötvös (József atyja) úgy nézett ki, mint azon halálos rab, kit a hóhérpallos alá visznek». Ekkor mondja Nagy Pálról: «nem hitte volna, hogy a század ily polgárt szülhessen». — Esténkint pedig eljár a színházba. Az országgyűlés ideje alatt magyar színjátszók is vannak Pozsonyban; ekkor látja az akkor még nagy tekintélyű Döbrentei *Macbeth*jét, Szemere *Zrínyi*-jét, Kotezebue *Oktariáját* s Kántorné «isten» játékát. — Bajza emelkedett hangulata még a következő hónapban is tart. Ekkor esett meg november 4-kén ama híres kerületi ülés, melyet Széchenyi föllépése tesz feledhetetlenné. Még az nap este ír Bajza barátjának: «Ezek oly nagy csudák, barátom, hogy engemet egészen elkábitottak; örömkönnyek közt mondtam el magamnak Berzsenyi eme szavait: «Él még nemzetem istene!» És mindjárt utána veti: «Mondhatom neked, hogy Széchenyi valami igen szép karakterű férfiú. Az ülés hírért minden ismerőseimnek meg fogom írni, hogy a nagy Széchenyi nagy unokájának neve a hazában mindenfelé terjedjen». A fiatal Bajza mint Széchenyi heroldja!

Azonban nem sokára gyérülnek levelei s egy ideig elmaradnak. Végre 1826. márczius havában ír újra Toldynak. «Egy különös misanthropia s minden iránt való hidegség lepott meg engemet egy idő óta s ez volt a legfőbb ok, hogy

levelet tölem nem vevél». Megszűnt az újság ingere, az országgyűlési viták hosszúra nyúltak, Bajza fiatalos hazafias reményei füstbe mentek, s egyedüliségének érzete újra erőtt vett rajta; a rokonokkal való pörlekedés is folyton tart s Bajza újra tünődésekbe vész: a régi panaszos, bánkódó. Hanem panaszja hangja egyre férfiasabb, igazabb. — A bánatos komolyság jelleme tövén rak fészket; s ezentúl megmarad ott, bármily higgadtta s érdeessé válik is az ember.

«Azt kérdeed barátom, mint élek? (június 2. 1826.) Nem élek én, hanem csak vegetálok, mint a növények. Minden érzés nélkül lenni, nem teszen élni. Ah! ez a diéta! Ez igen sokat ártott nekem! Bár csak ne jöttem volna el! Azok a sok szép képzetek, melyeket én magamnak nemzetemről csináltam s melyek bennem annyi szép nagy hevületnek ingerei voltak, mind-mind összeomlottak . . . Minden oly hideg előttem, oly kevésbé érdeklő, hogy már éltetemet is gyűlölöm. Nem tudom, titkosan rémlik nekem, önmagam rettegek, hogyha még e hidegség továbbra is nő bennem, végtére valamely véletlen veszélyre viszen».

Mintha csak a válság közelednék; a mi Bajzánk — úgy mondja — «bele löki magát» a bohóságok minden nemébe; válogatás nélkül ösmerkedik meg jó, rossz emberekkel, kutatva, melyik fajtája fogja majd őt hypochondriájából kiragadni. Hanem most megint mi kerjük olvasónkat, «ne csináljon ebből sokat». A puritán ifjúnak feje nem keringett; nem volt sem szenvedélyes, sem könnyűvérű s egy perczre sem volt önfeledt. A bohóságokban való részvétele, korhelykedése pusztán theoretikus maradt; a Kraftgenieket nem szerette. Az egész talán annyiból állott, hogy egy pohár bornál pillanatra csendes Moor Károlynak képzelte magát a Schufterlék társaságában. Még e képzelgésből is hamar kioesúdott. «A képzelt gyógyító szerek talán örökre fogva tartottak volna — mondja megbocsátható nagyítással — ha egy történet, mely azoknak akará egyikét velem lábbal tiportatni, a mi örökké szent volt előttem (a szerelmet), megrezzentve, vissza nem vezet magamhoz.»

E történet után újra előbbi csendes, «szelíd» életmódját folytatja. Ha néha elfogja az apathia, vagy ha levertsege miatt még olvasni sem tud, mély philosophusként átaluszsza a napot, vagy a hegyek közt bolyg egyedül avagy egy-kettővel,

«ki csak azért ember előtte, mert olyan formája van s hozzá, ha silányúl is, beszélni tud». Vagy ismét német költőket vesz kezébe, Schiller *Fiescóját* például.

«Az olvasás közben a régi voltam s szinte örvendék magamnak, hogy a nagy mű által fölhevülve ismét lelkesedem s a dolgok iránt melegséget kaptam, de haszontalan, eme lelkesedés csak addig tartta, mint a könyvnek foglalatja. Híjába nekem minden, mert rajtam semmi istenség nem segíthet. Csak ne vágnék oly igen a régi, a minden nagyra, szépre hevülő lenni, sorsom még tűrhető volna, de ez egészen elkábit. Volt oly órák néhány hetek előtt, hogy kivíttek lábaim a nélkül, hogy magam tudnám hová s eszmélve megálltam a Duna partján egyedül, gyönyörrel néztem az örvényező erős habokat s gondolám, mily jó volna lesülyedni közéjük s többé e bolond világot nem látni. De ily valamitől (mi magában véve nem szörnyű csak csekélység) reményelem, hogy mégis megőriz philosophiám, mely sok emberekénél józanabb».

II.

FOLYTATÁS. — EGYÉB JELLEMVONÁSOK.

Itt Bajza maga mondja, hogy benne két ember rejtőzik. Az ábrándozó szeretne a habokba merülni, hanem mögötte áll a «józan philosophus» s ez helyt maradni készíti. Csakugyan Bajza oly mértékben lett józanabb, mint melancholiája sötétebb, férfiasabb. A «vándor években» egyedülisége, bizonytalan jövője s költői hajlamai ábrándozóvá tévék; de az ábránd lassankint vesztí erejét, képzelme fásul, melancholiája szótlanabbá válik s ha már a tizenhét éves gyermek komoly volt, mint valami tudós benedictinus, a meglett ember hidegnek tetszik, mint a jég. Valójában megközelíthetetlen volt kezdettől s nem csoda, ha értelmi felsőbbsege később oly lehűtőleg hat mindenkire, a ki őt közelebről nem ismeré. Így terem a nyakaskodó, szívtelen ember mondája. Pedig Bajza később is vallotta, mit 1823-ban barátjának ír: «én az embereknél mindig szívet keresek először, azután igyekeztem, azután tudományt. Egyedül szívem az, melyet akarva

sem tehet akárki sajátjává». S mert akárki sajátjává nem tehetette, akárki azt hitte, hogy nincs is. Szemere Miklós 1840-ben azt írta neki: «én a Nagy Szótárban a legnagyobb szívfagy kitételére e szót fogom ajánlani — Bajza». Még Kazinczy Gábor is úgy ítéli meg Bajzát, mint a «fagyos ész emberét». Ez annyit tesz, mint elvetni mérőföldre a súlykot. Bajza annyira nem volt pusztán a fagyos ész embere, hogy inkább mindvégig a gyógyíthatatlan melancholikusokhoz tartozott.

E melancholiáját megmagyarázzák viszonyai, melyek közt felnőtt, egyéni körülményei, sajátságos természeti hajlamai; hanem van annak még egy más jellemző pszichológiai oka is: fogyatékos, szűkkörű phantasiája. — Bajzának nem szíve fagyott, hanem phantasiája hűlt mindig erősebben. Kristálytiszt, szinte költői kedélylyel nála csak csekély productív erő párosult s föllobbanó hevessége csak szakadozott s gyakran megszakadó költői tehetségben nyilvánult. — «Én nem egyedül azokat ismerem poetáknak, — mondja 1826-ban, — a kik írnak, hanem sok egyebek vannak, a kikben költői szikra alszik.» Csakhogy az ilyen örökké belül maradó szikra hamvad s folytonos hamvadása daczára éget és megéget. Bizonyos megnevezhetetlen nyugtalanság támad a lélekben, most feszültség, majd kimerülés: jelezve, hogy az alkotó elemek közt nincs meg a teljes összhangzás. Mert ha a természet vakon követi a törvényt, ép oly vakon szűri össze azon elemeket is, melyeken a törvények játéka kifejlik. Néha Irusba Crœsus lelkét oltja, s költői kedélyt megfoszt az édes vigasztól, hogy magából kiépíthesse azt boldog erővel, mi egészen eltölti.

E lelki töröttségnek homályos érzete vet borulatot Bajza kedélyére; ez részben betegsége s — tudva, nem tudva — melancholiájának egyik főoka. Ezért lesz hol ábrándossá, hol élessé; hol lobbanó, hol hideg; költői benyomást áhító, majd érzéketlen. — Mindezt — fiatalos kiadásban — figyelemmel kísérhetjük a levelekben. Ezek nyomán majd látni fogjuk azt is, hogyan ragadják Bajzát «hevületei» most a drámára, most a lyrai költészet felé. Különösen kezdetben azt hiszi, hogy lantja gazdagabban hűrozott. Hanem hova tovább észre veszi, hogy a húrok pattannak. Azért igazi szabadulás, midőn Pesten megtelepszik, kiváló emberek társaságába kerül

s mint kritikus viv ki magának első helyet. A kritikai szabályát forgatva, egy kissé feledi belső viszályait. Bajza tevékenyebb lesz s megérti a változás hegesztő hatalmát. A míg magát csak költőnek tartotta, nyugtalan volt, ha a világ színet veszté s prósaként lelkére nehezült; később megadta magát, látszólag sorsába nyugodott. A költőiséget, mint valami drága ékszert, szíve szekrényébe rejté; nem erőszakolta hangulatát, nem akart minden áron költeményt írni, különben pedig úgy találta, hogy kritikájával is tehet oly szolgálatot az irodalomnak, mint költészetével.

Azonban kelleténél messzebb távozáánk. — Keressük föl újra az «ábrándozó» Bajzát s most vigyázzuk meg, hogyan aranyozza be phantasiája a nő képzetét, s hogyan vesz fényéből ez a képzet is, a mint a fiatal Bajza költői hangulata egyáltalán megcsappan. Ő itt is következetes marad magához.

Szerelmi kalandjaiból azonban újra «nem szabad sokat csinálnunk». Nem volt szenvedélyes ember, a másik nemmel hidegen állott szemközt, kedélyét a barátság érzete tartósan eltölti. A szerelem csak platonikus áradozás, mely pillanatig tart s leginkább mint vágy, emlékezés, novella-kezdet jelentkezik; valószínűleg pillanatnyi «lobbanása», tárgya sem tudott róla semmit. Nem csoda, hogy így az ideál, melyet az ifjú Bajza magának a nőkről alkot, egy kissé elmosódott, németes. Ha valaha jelen szerelmet énekelt volna meg Bajza, azt az almanach-lyra kifejezéseivel teszi. Ideáljában kevés a földies, az egyéni. Alighanem valami eszményi Laura, soha nem látott kékszemű angyal, a megtestesített holdsugár. «Három hónap óta gyakran forgok leányok közt; — írja 1824-ben — még egyike sem kapott meg, mert ideálomnak minden arcz és lélekvonásait együtt egyikben sem lelém föl. Itt egy mosolygás, egy pár kék szem, amott egy hókar s nyak gyakorta megzavar, de csak akkorig, míg fejembe vissza nem tűz az én ideáloim.» Különben Bajza aligha lehetett eleven, elmés udvarló; a komoly stoikusnak pedig kevés a kelete; ilyenkor írhatta azután, hogy szíve hideg, zárt maradt. Ó! de kárpótolja magát, ha egyedül van. Egy szép júniusi reggelen (1824) Pozsonyból kísétál korán a mezőre; alighogy haza ér, közli érzelmeit barátjával:

«E régóta hideg szív oly hevült, milyen talán soha sem vala még. Kívülem most minden egy paradiz, bennem

egy soha nem sejtett menny! — ó de miért oly silány, oly hideg ez a szó, miért nincs, miért nem talállok szót, mely azt a kimagyarázhatatlan gyönyört nekem kifejezné, mely mellemben lobog? Elöttem most minden virúl s én oly mély vágygyal óhajtanám egy ölelésben az egész természetet átfogni». S azután folytatja: «Te egyetlenem vagy, hanem mélyen lángol bennem a kívánság, hogy bár az ég, angyalai közül egy isteni leánykát teremtene, kinek szerelme engemet is a nap fiának ragadna föl égi szárnyain. Mily csillagban lelem föl a szentet?» kérdi. «Lángkívánság», veti oda végül.

Ez az «égi lányka», a hideg szívéből lett «napfia», az «égi szárnyak» egyreszt a magát exaltációba vető s rövid ábrándjait fűtő ifjut mutatják, másrészt Werther-reminiscenciáról is tanúskodnak. Különben Werther nem egyszer megfordul ilyenkor Bajza képzelmeiben. Egy ízben naivúl írja barátjának (1825), hogy ábrándozó lenne ő is, mint ama regényhős, «ha foglalatosságai engednék». Hanem legalább örül, hogy egy «romanba» keveredik, melynek kezdete hasonlít a Wertheréhez. Nógrádban egy kis barna, görögszépségű leánynyal találkozik: «érdemes arra, hogy érte Trója romba dőljön.»

«Egy estét adának az egek vele lehetni, mindazonáltal ez angyal e kis idő alatt enyim fogott volna lenni, enyim, mert minden mozdulata ezt mondá, — ha e villám fülemben nem csapott volna «ő el van jegyezve», mely reményemet, ezt a hajnalgó szerelmem táplálóját, legott szerterombolá.» Itt mondja, hogy Werther románjának kezdete «hasonmása az enyémnek». Szerencsére a magyar Albert e kis reminiscenciánál egyéb bajt nem okozott.

Hevesben tartózkodása alatt (1825) egyáltalán gyakran fordul meg társaságokban s valami érzelmes novella első fejezetét mindig szívesen átéli. «Félig meddig szerelmes vagyok és pedig boldog szerelmes — írja Orosziból — mert megvallók egymásnak gerjedelmeinket». Igaz, hogy rendesen tizenegy mérföldnyi távolság van közöttük, ilyenkor legalább valami «inscriptiót» akar költönni írni a tájra, hol a kedves «virit». S a mint Klopstock neve, melyet Lotte az égi háború szemléletekor említ, szorosabbá fűzi a köteléket a leány s Werther között: a mi esetünkben ugyanezt teszi meg az *Aurora*.

«Egyet elbeszélek neked itt minden restségem mellett

is, mely a kedvest s engemet érdekel. Nekem ismeretlennek (mert csak négy napig láttam őt s e négy nap alatt szeretttük meg egymást) mutatta *Auroráit*, melyeknek minden évei megvannak nála s a nélkül, hogy tudta volna nevemet, oly szelid lelkesedéssel magasztalta előttem *Holdamat s Esthajnalomat*, hogy meglepettetésem közt lehetetlen vala nevemet tovább eltitkolnom s harmad napra, midőn már közelb léptünk egymáshoz, megvallá, hogy valahányszor e darabokat azelőtt olvasta, mindannyiszor egy titkos érzés lepte meg őt. Oh barátom, hidd el, soha én műveimért így megdicsőítve senki által nem leszek, mint e lyánka szent ajkai által. Petrarca borostyánjai e helyett nekem — semmi!»

Az aureola a leányka körül itt sem marad el s a tépelődő joggyakorló a mint előbb Troját ledönté, most Petrarca borostyánjait csekélyli: pár perczre a nap fia. Annál erősebben érzi a képzelgő a visszahatást. Korán megismeri Hamlet hangulatát, kinek nem kell a férfi, az asszony sem. «Nem kellenek az emberek, nem az ő mulatságaik, nem a könyvek, nem semmi sem. Lelkemben a leghidegebb indifferentismus, sőt nem csak, hanem a dolgok iránt hideg gyűlölség fészkelé meg magát s félek önmagamtól» (1827). Képzelve lehangelődik; olyan mint nedves phosphor nyirkos időben. Az ember nyomást érez agyán, szíven; szeretné szárnyaait emelni, de azok lomhán lefüggnek. Ilyenkor keresi a magányt, másrészt fél tőle; gondolatai ellobognak ezéltalanul, mint gyertya lángja, melyet ide-oda vet-hány az esti szellő. S most okozza magát, az egyedüliséget, melyet előbb keresett. «Oh! az én mellemben is vannak lángok, csak hogy itt nincsen tárgy, mely felé lobognának. Én magam vagyok minden bajaimnak oka, s ha a szent szikra örökre kialszik bennem, nem panaszkodhatok csak magam ellen, a ki készakarva visszavonultam az emberi társaságoktól, hol a léleknek virágai fakadnak».

Az élet mintha színét vesztené s az égi lányok arcza körül is elhomályosul az aureola.

«Nem tudom többé oly exaltált magasságban látni az asszonyiságot (itt Bajza a «Weiblichkeit»-ot gondolta magyarád), mint egykor; csak időrövidítő machináknak nézem őket s hidd nekem, ez onnan van, mert phantasiám ereje csökkent, a mi ártani fog poesisomnak is. A világ, melyet képzeletem magának akkor alkota, midőn poesisomnak első

bimbói nyíltanak, s a melybe phantasiám minden tárgyait visszavinni szokta volt, hogy ott ragyogóbbá, dicsőbbé legyenek, elveszett szemem elől s most egy újabbat alkotni vagy csak az elveszetett is föltalálni, többé nincs hatalmamban.»

Majd Toldy sötét barátjának nevezi magát, ki maga körül csak unalmat terjeszt, majd meg attól tart, hogy a «tehetetlenség örvényébe» süljed. Mintha érezné, hogy szakitania kell eddigi életmódjával, fordulnia kell. «Pestre kell mennem, Pestre!» — írja már 1827-ben, — mintegy sejtve, hogy ott megtalálja a nyugalmat, a czélt, mely most még homályosan lebeg előtte. Hanem az alatt melancholikus panaszai nem szűnnek. Különösen az 1827-dik év nagyon panaszos éve. Szerencsére véget ért a diéta, melyet oly heves örömmel üdvözölt s mely végül annyira kielégítés nélkül hagyá.

«Mint tudnék sírni, ha az volnék, a ki a diéta előtt, annak meggondolásán, miként hervadt ki nekem egy egész élet ifjú koromnak legszebb szakaszában, örökre, visszahozhatatlanul! S a nélkül, hogy mondhatnám: eltűntek legszebb viruló napjaid, de lelkedben ragyog azoknak gyümölcse s nem fájdalmas eltűnésök. Van az eltűnteknek nyoma lelkemben, de olyan, mint virágin azon mezőnek, mely fölött bús éjszákának fagya ment keresztül. Jön a derült nap a mezőre s jöni fog nekem is még, bizakodom isteneimben, de a lefagyott virág fejét többé föl nem emeli s én rettegek magamtól kérdeni, ha fog-e még valaha mint egykor, oly derület lelkemben fényleni?»

Kora dér csapta meg Bajza kedélyét, ez tagadhatatlan. Ez teszi fagyossá képzelmet is, mely költészetében úgy világol, mint a halványan lenyugvó téli nap. Sőt úgy gondolom, Bajza ifjú életében több a szívreható elegia, mint költészetében.

* * *

Hanem van ez életben más is, mint elegia. Bajza nem tartozott az elmosódó jellemek közé, melyeknél az érzékenység egyéniségök lágy határozatlanságából, a külső benyomások könnyű fölszívásából ered. Ellenkezőleg csontos ember volt, erkölcsi autokrata, ki személyisége egész hatályosságával magába olvasztá azt, mit egyszer igaznak ismert. Elegiai kedélylyel nála fontoló ész, merevségig keményedő önál-

lóság párosult. Jellemének e vonása szíve életére is befolyással van: férfiasodva, nem dűskálkodik az érzelmekben, nincs benne az a «Tassoismus», melyet a könnyű vértű Kazinczy Köleseyben annyira nem szeretett. Szíve nem volt teleaggatva csodatevő szent képekkel, a félhomályt költőileg megvilágító mécsesekékkel, képzelmet foglalkoztató ékitmény sem volt falán: komoly egyszerűségű maradt, mint valami protestáns imaház. Sokat nyom itt a higgadt, egyszerű szavú, hizelegni nem tudó Vörösmarty ítélete: «tiszta arany», mondja Bajzáról.

Jellemének e komolyságán alapszik az a férfias barátság is, mely közte s Toldy közt szövődött; az a fölény, melyet a majdnem egykorú Bajza könnyelműbb, izgalmasabb, nyugtalanul csapongó barátja fölött magának megszerez, vagy jobban, melyet fölötte kezdettől fogva bír. Már első leveleiben kissé Mentor. Toldy maga megvallja az üdvös hatást, melyet társa reá gyakorol. «Ifjuságom jó lelke voltál, őre lesz férfiaságomnak is» — írja 1828 körül.

Bajza különben is már korán szeret reflektálni, ítélgetni. Kifogásaival nem kiméli se magát, se barátját, annál kevésbé az idegent. Maga ostya nélkül veszi be a pilulát; másnak is úgy nyújtja. Jellemében fekszik, hogy így cselekedjek s e vonást nem szabad felednünk, mert polemiáinak kiméletlensége is részben e nemes alapra vezethető vissza.

Az ifjú Bajza komoly irányát mutatja az is, hogy már korán érzéke volt az általános hatalmak iránt; egyik első szava: «használj hazádnak». S midőn Toldy iskoláit végzi, azt írja neki: «fogadd vezérül Róma nagy fiának e szent szavait: «Nihil est in rebus humanis praestantius atque praeclarior quam de republica bene mereri». Az ilyen klasszikus falatkák Bajzánál régi, latinos műveltségünk egyik üdvös, jellemképző hatását mutatják. Az elevenebb eszű fiúk lelkébe önkéntelen átszivárgott valami a régi auctorok nemes egyszerűségéből. A korán érett ifjú azonban ez üdvös maximáknál meg nem állapodik; csakhamar psychologusnak készül, «hév-vágygyal tanulja ösmerni az emberlelket» s azt tartja, hogy az emberismeret a legfőbb, az egyetlen tudomány. Lelkének ez a komoly ösztöne magyarázza, hogy már a tizenkilencz éves ifjút boszankodás és nevetés fogja el, ha némely író «theoriátlanságára» gondol s ha a történetet helyesebben fogja föl, mint a biographus Czövek s akárhány historiae professor.

Bajza minden esetre eredeti egyéniség lesz akkori «literatorainak» nagy hadával szemben; komolyságát át fogja vinni az irodalmi viszonyok szemléletébe is. S ka Kazinczy kritikai iskolája keresi a versecskét, Bajza egy kicsit az író is nézi; ha amaz egy csinos gondolatkán, egy szép kifejezésen, a gyöngéd formán végtelen újjongásba tör ki s Kovasóczyt, vagy Thewrewköt ép úgy a «nemzet díszének» hirdeti mint akár Vörösmartyt vagy Kisfaludyt: Bajza már természeténél fogva más mértékkel mér: egész személyiségét fogja latra vetni, ha megszólal.

Emlitém fönnebb a latin auctorok hatását a fogékony ifjúra. Bajza jellemében csakugyan van egy vonás, melyet rómainak lehetne nevezni; ugyanaz, mely őt később Deák Ferencz oly meleg tisztelőjévé teszi. Büszke ember volt, hitvány hiúság nélkül; kicsiben már kezdettől irodalmi Coriolan. Utálta a hízkelkedést, mint ez a plebeiusokat; a hamis dicséretet ép úgy sértésnek tekinté méltósága ellen, mint túrt a helyes kifogást. Nem csoda, ha Kazinczyval ellentéte már korán kifejlik, jóval a szakadás beállta előtt. Az ellentét nem csak az irodalmi viszonyok változtán, hanem a jellemek különbözőségén fejlődött. Már 1827-ben rosszul esik Bajzának Kazinczy magasztalása; érzi, hogy hasonló pénzzel nem fizethetne. «Szeretném jó móddal tudtára adni az általam igen tisztelt öregnek, hogy complimentjeit nem veszem másnak, mint egyedül csak buzdításoknak; ha másként kellene vennem, megsértettnek fognám magamat érezni.» Pedig a compliment, kevés kivétellel, úgy tartozott akkor a magyar «literator» mellé, mint hajdan XIV. Lajos udvarához a mœnœt. E tekintben Bajza teljesen szakított a szokással; igazán az irodalmi erkölcsök újítója: innen a szertelen föltűnés, melyet kritikai föllépése támasztott. S ez újításra jogosítva volt, mert senki nem érezte úgy, mint ő, mi az írói méltóság s az írói szabadság. A sok recensens közt, az elkedvetlenedő Kőlesey után, már ezért is ő az egyetlen kritikus. — «Ne feledjük, — írja Toldynak — hogy a literatura örök respublika s benne önkény hatalmat nem gyakorolhat.» (1825.) Ő volt az csakugyan, ki az írók közt a republikánus erényeket meghonosítani iparkodott. Már kezdettől gyűlölte a tekintély mázát, a hamis dicséret érdemkeresztjeit s ha «igen, igen nagy gyöngeségnek» tartá a «mobiliũ turba Quiritium»

véleményét lesni, senki nem tisztelte jobban a publikumot. Ezért nem akar ő íróban barátjára ismerni: nem tekintett egyéb érdemet, s a mennyire ember teheti, személyes viszonyt, ha írók műveiről beszél. «Egy nemzet literatúrája nem gyermekjáték, azzal tréfát üznünk nem szabad; én írótként nem ismerem barátomnak úgy, mint írótként» (1825). Független akart és tudott maradni; és meg is kívánta, hogy függetlenségét minden kis ízében tiszteljek társai. Csatak folynak közte s Toldy közt, mert ez tudta nélkül változtatni mert versein. «Sine nobis de nobis ne változtassanak. Kikérem akárkitől, ha shakespeare-i genie leszen is, mindenkor mélyen meg fog bántani vele. Vegye akárki ezt bennem kevélységnek, vagy nagy önérzésnek vagy épen gyöngeségnek, az előttem egy leszen; én tudom, hogy nem egyéb, mint szabadságomnak szeretete, mely soha sem fogja megengedni, hogy magamat machinának tétessem.» (1826.)

Függetlensége szeretetéből folyt az is, hogy a dicsérgetéseket ki nem állotta: «szinte utálójok». Szeretné (1826), ha Toldy *Handbuch*-jából nevét egészen kihagyná. Különösen bántja a hangzatos cím: *Biographie und Geschichte der literarischen Wirkens des Dichters*. Puritanismusa gyakran a kicsinyességig terjed. Az akkori szokás szerint Toldy a «tudós» Bajzának címezi levelét. (1825.) «A tudós címet ne ruházd rám leveleid horítékján, — felel vissza a megtisztelt. Utálva gyűlölöm, azután nevetséges is.»

Szinte adomának megjárna, mily komoly arcot ölt Bajza a legártatlanabb hivalkodással szemben. Toldy a *Haramiák* címlapján oda teszi: fordította Schedel Ferencz József. «Én nem látom át — írja Bajza — mért szereted te neved triplázni. Én mindenha megelégszem egygyel.» Bajza — sans phrase; olyan egyén, ki «jó reggelt» is kimért hangnyomattal kíván. Hanem még e kicsinységek mögül is kivillan a lényeges ember; bizonyosak lehetünk, hogy nagyobb dolgoknál még inkább «szívébe fogja mártani nyelvét», mielőtt beszél. Legjobban jellemzik őt e tekintetben saját szavai, melyeket egy versében Deák Ferenczhez intéz:

Légy idvez s vedd baráti jobbomat,
A mely hizelgést írni nem tanult,
De nem remegni is, ha írni kelle,
Mit a meggyőződés igaznak ismert,

Bár mennyit tett kockára a betű.
 Mert, hol nem ígér a beszéd sikert,
 Lehet hallgatni: ám, ha szólni kell,
 Mást nem szabad mint lelkünknek hitét.

III.

BAJZA MINT KÖLTŐ.

Bajza levelei Toldyhoz nem csak egyéniségét rajzolják, hanem irodalmi törekvéseit is. Értesülünk terveiről, dolgozása módjáról, a hatásokról, melyeket az olvasmányok szellemére gyakorolnak; a viszonyok befolyásáról, melyek közt kezdő írói munkássága lefolyt. Művelődése menetében, olvasmányai rendszertelenségében újra élénk tűnik a fiataalkori, révedező Bajza, ki, a mint kedve hozza, most történeti munkát olvas, majd költőt, majd kritikust. — Szelleme kezdettől inkább komoly, mint kíváncsi; szereti a világosságot, de széles látkört nem keres; ösmeretre vágyó, hanem tanulmányai-ban nincs folytonosság. Autodidacta, ki az út elején kifárad, és méginkább a maga jó szántából elmélkedő, mint autodidacta. Megelégszik bizonyos józan belátással, melyhez a logikai erejével s szívós kitartással ragaszkodik, de e belátást mélyebb eszmével nem termékenyíti. Okoskodó, azonban már kezdettől nem a rendszeres elmélet embere. E sajátságok erősen meglátszanak a későbbi kritikuson is.

A töredékes tanulásnak több okát találjuk a levelekben: élénk tűnik Bajzának erős subjectiv természete, a mint kezdetben legotthonosabbnak költői hangulatában érezte magát; azután képzetünk támad azon nehézségekről, melyek az olvasás elé gördültek. Vidéken a könyv ritkaság; Pozsonyban úgy érzi magát Bajza, mintha száműzött volna: «csak most látom, — írja — hogy Pest a tudományi körben hazánkban egyetlen». (1823.) A külföldi könyvek drágák, különben Bajza kezdetben nem is érti a ~~német~~ nyelvet; — eltelik néhány év, míg kellően bele tanul; — azt olvashatta csak, mi véletlenül kezebe kerül, vagy mit barátai küldenek. Úgy látszik, az iskolából ösztönt nem nyert; a törvényhallgatóra pedig tanárainak épen semmi befolyása sincs. Lelkét egészen maga táplálta.

Így eleinte jobbra egészen költő marad hajlamból, egyrészt szükségből is; csekély æsthetikai elméletét Kazinczy, Kölcsey olvasásából s leginkább saját költői tapasztalásából meríti.

Ezt a költői praxist nem érdektelen figyelemmel kísérünk. Különösen kezdetben sok benne a vajadás, s Bajza nem egyszer vak útra kerül. Először idylleket ír, ez esett hozzá legközelebb. A vadászni járó, vagy erdőben andalgó tizenhét éves ifjú Gessner árnyaival népesíté be a magányt: ellebegett előtte Phyllis és Montan, Arundal és Daura. Ez idyllekben csak a szabatos nyelv, és célra siető kidolgozás mutat tehetségre: gyermekkori kísérletek, melyekkel tovább foglalkoznunk nem kell.

Befolyással van a tizenhét éves ifjúra Berzsenyi és Virág is; valószínűleg ezek lelkesítik őt ódák írására. «Négy-öt ódám van elkezdve» — írja Toldynak 1821-ben. Hanem már ekkor önálló, eredeti kíván maradni; inti barátját, hogy ne sokat olvassa kedvenczét, különben «könnyen annak lelke csúszik be verseibe». Már ily korán becses előtte a költőben az egyéni íz; se classicus phrasisokon nyargaló, se formalista rimelő nem lesz.

Különben Bajza, ha akarná sem tudna pusztá utánzó lenni. Hogy ő verset írjon, ahhoz «hevület» kell; azt pedig csak magából meritheti: «az alkalmi versekhez nem tudok s tudni nem akarok», írja 1822-ben s így tartotta egész életében. A sok alkalmi vers gyártóval szemben már most is az «Aurora-kör» embere.

Azonban kezdettől nagy baja van: nincs könnyen röpdöső elméje; a gondolatok, képek csak nehezen válnak ki; ha költői ihlet szállja meg, melegség ömlik fejébe, chaotikussá lesz képzelme; csak lassan tisztulnak a gondolatok, lassan kelnek a képek s még lassabban terem a szabatos kifejezés. Ez utóbbit nem annyira találja, mint keresi. Egész más, külön hevület tárgya nála a gondolat valami dalra; és más, nehezen haladó dolog: annak kidolgozása. «Fejem tele van ezer tárgygyal dalokra, románczokra, hevületeim is inkábbra lobbanatok csak, oh de a dolgozás! a dolgozás barátom, nekem végetlen gyötrődésekbe kerülne s nem merek semmibe fogni.» (1827.) Most várnia kell, míg fölhevült, ha pedig fölhevült, elhagyja reflexiv ereje s hevületeinek formát

adni nem tud. «Kár, hogy a jelenben, ha gondolkozom, mindjárt igen fölhevülök s azután semmit sem tudok írni.» (1824.) Bajzára nem lehetne elmondani, mit Goethe említ: «Ich singe, wie der Vogel singt».

A megtört, könnyen akadályozható productiv erő kifolyása az a sok «planum» is, melyet Bajza szüntelen elméjében forgat; a kifejegező gondolatok helyett ezek az elfolyó gondolatok, a költői képek helyett a csalóka árnyak, melyeket a képzelem üz, de el nem ér. «Ez az átkozott phantasta fej» — írja magáról Bajza. Kedélyvilágának előbb vázolt izgalmai így bizonyos tekintetben ellenképet nyerne képzelme mozgásában. Amott melegség és fagy, itt exaltatio és kimerülés. A physyolog talán azt mondaná, hogy Bajzának erősen afficiálható agyveleje volt; utalna agyvelőgyulladására, mely miatt élete 1825-ben «hajszálon függött» s végső betegségére.

A mint így képzelme zajlik, pillanatra nő, majd megapad, s gondolatai kergetődznek: váltakoznak eleinte költői tervei is. Bizonyos kapkodás jellemzi fiatalabb korában a költőt, mely ép úgy tanúskodik írni vágyáról, mint azon hiányos ismeretről, melylyel fejlődő tehetségét tekinti. Verses dolgozatok után egyszerre csak «prosázni» van kedve; majd meg az *Erzählung* írása közben észre veszi, hogy biz az lelketlen dolog, s ilyenkor csalogatni kezdi a dráma. Ekkor írja barátjának: «Drámára van rég gondolatom s a nélkül, hogy theoriát tudnék, kivinném — csak időm volna». (1825.) Még később is «sugallatot» érez a drámára; folyton vele «phantasiroz».

Már 1823-ban támadnak benne ilyféle gondolatok. Ekkor valóban még nagyon távol áll attól, hogy ismerje, mit tesz drámát írni. Szentmiklósy *Hunyadiján* ugyan már ejtett könnyet, azonban Lessinget még alig betűzi, Schillert, a színházat, a drámairodalmat részben sem ismeri. A naiv tanuló álláspontján van Shakespeare művészetével szemben. Mégis idéznem kell a tizenkilencz éves Bajza néhány jellemző sorát, különösen mert később hasznukat vehetjük.

«Nagyobb phantastát, hypochondriacust nálamnál nem láttál a földön — írja 1823. deczember utolsó napjain. — Oly derék találmány- és plánjaim vannak nekem gyakorta, hogy magamnak is végtelenül tetszenek és egy bizonyos hypochondria, egy bizonyos phantasma nem engedi csak, hogy mun-

kába is fogjak. Mindenkor e gondolat ötlük belém, minek fogsz hozzá, nagyobb talentum kívántatik ennek kivitelére. És én kész vagyok mindjárt abban hagyni. Régen hordozok én egy gondolatot, egy exentrikus gondolatot drámára!! Minap este már egészen meg volt fejemben s készültem, ha egész éjjel is, leírni, alig írtam egy lapot álmos levék s lefeküdtem. Éjjel egy zördület fölébreszte s a gondolatot ismét mélyen általtekintve rostáltam s örvendék, hogy nincs leírva, mert egy szarvas hibát vettem benne észre. Azóta hánytogattam én ismét e hibát: (mely e kérdésben foglaltatik: hogy lehessen egy gyilkost tragikai személylyé teremteni?) S im tegnap előtt meg vala e kérdés fejtve; tíz órakor éjszaka egy szerencsés gondolat szétlebbenté homálya felül a leplet s én lángholtam szinte mindjárt leírni az egészt, de nem többé drámában, hanem elbeszélésben... Leültem írni s íme! a gondolat ismét elévillan: hogy nincs elég talentumon kivihetésére s ez egész kedvemet elvevé. Abban hagytam s lefeküvéim és az ideákat úgy elvesztém, hogy maig sem tudom, hogy vala a kérdés megoldva. Nem ostoba hypochondria ez! Ha egészségem teljesen helyre álland, mert az éjjel ismét igen rosszul valék (ne aggódjál rajta, nálam beteg lenni nem nagy dolog volna, ha fájdalom nélkül megeshetnék és meghalni még kisebb) s az ideák ismét visszatérendnek, talán leírom, de nem többé drámai formában. Oh be igen nagyon gyermekes vagyok én.»

E gyermekes akarás és «poetisálás» idővel természetesen abba marad. Hanem a mint itt egy dráma, majd elbeszélés gondolatát szövi: körülbelül hasonló «hevületek» közt termettek későbbi versei is, legalább első töredékeik. Különösen míg költői modorának Bajza belsőleg mindinkább ura nem lett.

A kidolgozás volt aztán a második dolog. Ez sok idejét és sok gondját vette igénybe. Mint vadász a prédáját, gyakran úgy leste Bajza az alkalmas percet. «Azt a mesterséget, az időt kilesnem, mikor kelljen írnom, nagyon jól értem én.» Darabjai bece — írja — e mesterség tudásának köszönhető. Még levelei szerkesztésére is is időt emésztő figyelmet fordított: «Ki mondta azt, hogy én leveleimet purisálom?... Leveleim tisztasága attól van, hogy én el vagyok szokva a dolgozástól s következőleg sebesen concipiálni nem tudok s

ezért halkan kényszeríttetem írni, különben is a tisztaságot szeretem az írásban úgy mint mindenben». (1825.) Bajza sebesen, egy futtában soha sem írt, folyton javítgatott, mint mondja, az «ultima manus» embere. *Erzählung*ját is hónapon át «purisálja», «stylisálja», míg végre abban hagyja, mert mégis «nyomorúlt». Bajzánál a gondolat csak nehezen született s a kifejezés is csak folytonos javítás közt termett meg. Tanuljunk törteni: az ifjú Bajza egyik első intése. Hanem így legalább végig járta a stylus iskoláját, s nem nyugodott, míg írói egyéniségét költeményei formájában s prozájában is nem érvényesítette. Jellemző, már 1824-ben ott van æsthetikai kánonában: «Még az nem szerencsés író egészen, kinek szép, magas, mély gondolatokat villámként tudnak támadni elméjében, hanem az, ki e gondolatokat szépen, mélyen is tudja kifejezni». Már kezdettől ép úgy figyel a stylusra, mint az «érzelemre». «A szép nyelvet mindenhol igen nagyon kedvelem» — írja a tizenkilencz éves ifjú. — «Hogy finnyás vagyok, az nagyon igaz; ki tehet ellene, én mindig az leszek, ha gyöngeség, ha hiba is az; mert nekem természetem». Csakugyan a kifejezés szépségére, szabatosságára, verseiben a méret tisztaságára ügyelni Bajza írói természetében feküdt. Ha fogyatékos, rövid röptű is a képzelme; nehézkes, lassan forduló az elméje: de — korához mértén — rendkívül tisztult formaérzéssel bírt. Toldy valami komoly rimelvényt küldött neki 1824-ben. «E darabnak olvastában inkább tűrnék egy arezul csapást, mint (a komoly versben) egy magával nyájas ideát hozó szót, egy trocheus lábat vagy hosszabbra nyújtott iambikus verset». S így tovább levelei során keresztül.

Bajza még azt tartotta, hogy a forma elhanyagolásával a vers költői értékén ejtünk csorbát. «Belém a genius határtalan gyűlölséget öltött a lelketlen versek iránt, azért válogatom oly szorgalommal a tárgyat, azért töltök napokat egy kiesiny darabocska készítése mellett, hogy a gondolatok ezrei közül (ez Bajzánál egy kis akaratlan auxesis) a leghelyreillőbbet választhassam. S azt hiszem, meddig én e dolgozás módját követni fogom, addig darabjaimból mindig lélek és szív hatással fog szólni . . . S ezért írok én keveset és ezért szeretek szenvedelmesen keveset írni. Ne hidd, hogy én sebesen dolgoznám verseimet; ott, hol ti darabjaimban talán legszebb rózskákat találtok, én talán a legélesebb tüskék karczo-

lásait éreztem; de az nekem kedves dolog, ha az mondatik, hogy darabjaimon sebes kéz látszik, mert az szép tulajdon volna, ha én azt mondhatnám magamról, hogy mesteri könnyűséggel bírok». (1827.)

A mesteri könnyűség, mint a forma hatalma a merev gondolatok fölött: ez lebegett Bajza előtt. Hanem lassú munkájának adja ő maga más okát is. «A hirtelenség vagy hamar-ság, vagy könnyűség, akárminek nevezzem — írja Toldynak 1824-ben — gondatlanságot szül. De ne véld, hogy olyan lassúságot értek, milyennel én szoktam egy poemát írni; én nálam a talentumnak és gondolatoknak szegénységét s gyakorlatlanságát árulja el minden nyomon.» Azt nem; hanem a képzelem s elme bizonyos merevségét.

Ha így Bajza költői műhelyébe beléptünk, menjünk tovább egy lépéssel: lessük meg írónkat a munkánál. Nincs szerencsés napja, elég hangulata; csak olyan vers-kísérlet, félig kidolgozott, abban maradó költemény az, a mi létrejött. Címe: *Csalódás*.*) Nem vált be; nekünk azonban például szolgálhat, hogyan működött Bajza képzelme a szerencsésebb pillanatokban is. A példa egyszersmind mutatja a «gyötrődést», melybe a kidolgozás kerül. — A patak zaját, lomb zúgását akarja Bajza viszonyba hozni valami belső fájdalommal. Midőn írni kezd, még nincs egészen tisztában képze-telével. Íme a kísérlet, a javításokkal együtt:

Lomb, patak ne zúgjatok
Csillapulj oh! fájdalom
Szép leánykám ajkiról
Zeng a távolból dalom.

Majd szétbontja ez első versszakot, variánsokat próbál:

Hallgass zúgó fájdalom!

Meg:

Égből zeng leányi hang.

Azután:

Zeng a lányka messziről
S nem hallom meg töletek.

*) Bajza néhány kézírata a múzeum könyvtárában. A költemény valószínűleg a 30-as évekből való.

Úgy látszik, a «szép leánykám ajkait» nagyon «nyájas ideának» találta Bajza. Miért bántson engem fájdalom, ha «szép leánykám» van, ki dalaimat éneklei? Helyes!

Leánykám tehát már elköltözött; égből van, s csak rémlik, hogy hangját hallok. Lesz tehát:

Égből zeng leányi hang.

Leányi hang! Ez azonban még a classicus ízlésű Bajzá-
nak is színtelen kifejezés. Meg kell változtatni. Lesz tehát:

Zeng a lányka messziről
S nem hallok meg töletek.

De így nincs rím. Azután az a «messziről» határozatlan kifejezés. Meg sem mondj, honnan? És: a leányka zeng! Az egész dolgot el kell vetni. Hanem a leányka képével egyszerűen csak a «nász» képzele kapcsolódik. S most meg van a strófa.

Hallgass, oh szívfájdalom,
Hallgass, szirtpatak, berek!
Nászdalok zengnek felém,
S nem hallok meg töletek.

De miért csillapítsa az én fájdalmamat, ha mások nász-
dalát hallgatom? S hogy kerülnek nászdalok szirtpatak, ma-
gános berek közelébe? Oh, ez sem jó. Így terem meg a negyedik változat: a költő elegiai hangulata végre egy gyermekéért kesergő anya képen nyugszik meg s az «égi hang» is jogát újra visszanyeri.

Hallgass, oh szívfájdalom,
Bú s kín csendesedjete,
Égből szól s hív gyermekem
S nem hallok meg töletek.

A második versszak hasonló változásokon ment kereszt-
től, végre így hangzik:

Jaj, de a mit hall fülem,
Min keservem andalog,
Az nem gyermekem szava:
Gyászharang és sírdalok.

A «nászdalok» csak előbb fordult meg elméjében; ennek sötét párja: «sírdalok» így most önkéntelen is kínálkozik. Hanem végül Bajza úgy találta, hogy ez úttal sem az egyiket, sem a másikat nem hallotta: s a vers abban maradt. *Fausse-couche*, minő Bajzánál többször megeshetett.

E dugába dőlt verskísérlet nem érdektelen. Láthatjuk, hogy néha Bajzánál a hangulat egészen belső, néma, «tárgytalan» marad s csak a reflexio szerzi hozzá a képeket; a képzelem ilyenkor nem egyszer hiába töri magát, hogy ezt a néma szívet megszólaltassa. Él a költőben a mulandóság, a bánat, a szenvedés, a lemondás érzete, hanem energia nélkül; innen van, hogy azután a költői pillanatokban is, ritkán mint «sajátját» hozza be ez érzetet verseibe, hanem költött helyzetek hatásaként tünteti elő, mint azt példánk szerint a gyászoló anya keserveiben akarta tenni.

Egyik levelében maga Bajza adja meg erre nézve a magyarázatot: «Valókat eddig én még soha sem tudék festeni; nálam minden ábrándozás, kigondolás, a legszorosabb értelemben költemény . . . Hogy én írjak, arra közepszerű hevület kell (értse Bajzánál: hogy értelmem szabadon működhessek). Ha nagy mértékben vagyok hevülve, még csak egy sort sem tudok írni, ha igen kis mértékben, csak hideg s tompa hangokat producálok elé. Közepszerű hevületben oly képzelgésbe szoktam merülni, mely nem ragaszkodik egy valamely tárgynak vizsgálatához egész lángjával, hanem több tárgyról középmoddall lelkesülve csapong mindenfelé s magától alkotott világokban szárnyal és egy a maga situatiojának pontjától messze levő tárgyat választ magának, melynek szemléletébe merüljön». (1824.)

A «maga situatiojának pontja»: a merengő érzelem; a tárgy pedig, «melynek szemléletébe merül»: azon elegiai helyzetek, melyekbe a merengő költő könnyen beleképzelheti magát; ilyenkor támad előtte a kesergő anya, az elhagyott özvegy, az apáca, a honát vesztő vándor, a vizonszerelmet kereső lány képe; vagy az eltűnt ifjúságot látja, vagy mint «égi leányt» az Emlékezetet. Így születik meg Bajzánál a «helyzet-dal», így lesz ő belőle az a «lyrischer Darsteller», — mint Toldy mondja — kit barátai annyira «bámulnak».

Talán nem tévedünk, ha a lyrikus e sajátságából magyarázzuk Bajzának azon rövid illúzióját is, hogy neki «voca-

tiója» van a drámára. Érthetjük: egyes érzelmes, drámai helyzetek föl-fölvillanhattak agyában; ilyenkor, legalább képzeletében, lyrai hévvel kirajzolásukhoz fogott s pillanatra azt hihette, hogy dráma lesz belőlök. E sajátosságából fejlődhetett az a hite is, hogy a románcznál, balladánál «neki, úgy érzi, könnyebb semmi sincs». (1845.)

Hanem ha így tehetségének határait illetőleg a kezdő költő rövid tévedésben volt, annál szigorúbb kritikával érvenyesíté kezdettől valódi tehetségét. S most helyén lesz, ha kissé áttekintőbb pillantást vetünk Bajza költészetére.

Az ő lyrája egészen a német, és pedig első sorban a Hölty-Salis-féle német költészet hatása alatt fejlődött. Bajza Kazinczy német-görög classicismusától már kezdetben távol áll; az antik tógát nem húzta egy pillantig sem a modern ruha fölé. Ez által élesen különbözik Kölcséytől; ő a későbbi. — Kölcsy eleinte német érzelgőséggel még az Olymp felé fordult: látta «Cytheret mosolygva thronusán», lelke derült a Charisok honában s búfelejtőül a Lethe vizéből ivott. Később tisztán érezte az ellentétet kedélye s a görög képzetvilág között s legalább verseiből tűntek a régi istenek. Bajza azonnal hátot fordított nekik; csak két korai költeményében hódol a görögösségnek; az egyikben (*Philomélához*) Kypros virányairól, Knidos myrthus árnyairól beszél, a másikban (*Égiháború*) a «Zephyrek gyöngé fuvalmai» váltakoznak «Boreas bús szelével». Ezzel vége: az egész csak iskolai reminiscencia. E két versnek különben Bajza maga legelősebb bírálója. Az egyiket «cifra szózürzavarnak», «non ens»-nek nevezi (1824), a másikat idylljei értékére becsüli.

Ép ekkor nyaggatta javában a német nyelvet: első német olvasmányai közé tartozik Hölty, Matthisson, Salis. Saját hangulatának, költői kedélyének viszhangját találta meg költeményeikben. Olvasásuknál keblében is erősebben megrezdült a rokon húr s a szelid német költők befolyása elhatározó lett Bajza lyrájára. Ki tagadhatná például a belső rokonságot Hölty s Bajza *Holdja* közt? Ide igtatom egymás után a két költemény néhány szakát:

An den Mond.

Was schaust du so hell und klar
 Durch die Apfelbäume,
 Wo einst dein Freund so glücklich war
 Und träumte süsse Träume!

Du blickst umsonst so hell und klar
 In diese Laube nieder
 Nie findest du das frohe Paar
 In ihrem Schatten wieder.

Ein schwarzes feindliches Geschick
 Entriss mir meine Schöne
 Kein Seufzer zaubert sie zurück
 Und keine Sehnsuchts Thräne.

A holdhoz.

Mi búsan nézz a tiszta kékről
 Felém, te biztos hű barát!
 Ki egykor nyájasan ragyogtad
 Körül ez árnyak pamlagát.

Te láttad itt e kertmagányban,
 Hol ákász hinti árnyait,
 Felhődről mosolygva gyakran
 A boldog párnak titkait.

Most esendesen rezgő sugárid
 Egy sirhanton halványlanak,
 Hol ő már nyugszik és fölötte
 Magas fűszálak inganak.

Már e példa is mutatja, hogy a rokonság nem utánzás-son alapszik, hanem hasonló költői hajlamon. Annál szívesebben s szabadabban elismerheti Bajza, hogy e német költők nagy befolyással voltak versei formájára. «Hogy Matthisson olvasása nélkül formám s expressióim másfélék lettek volna, — írja Bajza 1824-ben — azt megengedhetem. Én Matthisson-t egészen elolvastam, Höltyt, Salist, Kindnek egy részét szinte s ámbár minden helyeiket nem értettem, de mondha-

tom, hogy a poetai nyelvben, formákban, fordulatokban sokat tanultam tőlök s ezen igen örülök és nem szégyen ez.» Szívesen elmondotta volna ezt Bajza Goethe dalairól is; hatásuk például ép úgy meglátszik a «Lányka gyötrelmén», mint a többi közt Höltyé a *Holdhoz* című versen.

Ily vezérek mellett Bajza a Kazinczy-féle költői iskola modoros képeit, keresett görögös czikornyáit, a mint természeténél fogva nem állhatta, most még kevésbé találhatta hangulat-ébresztőknek. Lágyabb nyelvet, édesebb képeket tanult megszeretni; szívből kívánt szólni, hogy szivre hasson; az Olymp helyett az árnyékos berket járta, s az «égi lánykát» nem nevezte többé Psycharionnak, hanem kedvesebben Nellinek vagy Emmikének. Láthatjuk: az «ambróziás» költészetnek s nektárkínáló Hebeinek divatja múlt. És még mást is mutatnak Bajza versei. Az egyénibb érzés, mely ezentúl mindig erősebb s most még nem is gyanított kifejezést ölt a magyar lyrában, nyilatkozik már Bajza költészetében. A formalistákkal, alkalmi verselőkkel, méretszámítókkal, epigrammásokkal, sonettezőkkel szemben Bajza más világ polgára. Ezt az új világot eredetibb költői egyéniségek feltünése jelzi; a bejáratnál a borongós Kölcsey áll s kissé oldalt Bajza. Midőn Bajza szelíd éneke fölhangzik, a pusztán versifexek jó ideje lejárt.

Hanem ne feledjük, az új világnak csak kezdetén vagyunk. Bajza kevésbé egyéni, mint Kisfaludy, s Vörösmarty lyrájával szemben az övé mintha Kazinczy classicismusának görögsége fosztott új kiadása volna. Már az is baj költőnknel, hogy versein az alkalom zamatja, valami pillanatnyi, rögtöni hevülés benyomása nem érzik; innen azok egyhangúsága. Azután egy kissé elmosódnak elménkben, mint távolról az arcz vonásai sápadt holdfénynél. Matthiesson és Salis vagy Hölty költeményeiben több a szín. Bajza mintha halvány világú eszményi tájon élne, hol alig itt-ott van jellemző részlet; Salisnál, Höltynél pedig az érzelem könnyű fátyolán keresztül mintha valamelyik svájci tó egy darabkáját pillantanók meg, vagy falusi kert közepén virágos almafát látnánk, lóczával alatta.

Már tudjuk, hogy habár őszinte énekes Bajza, mégis kissé «abstrakt» lyrikus marad. Természeténél fogva s még inkább nyelve következtében. Az ő költői nyelvén az általánosságnak bizonyos hideg, fehéres tündöklése ömlik el. Bajzát

bántja minden festőibb, jellemzőbb szó, mely a szabatos szép ízlés codexébe fölvéve nincs. Költeményben például halálmadár helyett a «kuvik» szót használni, szerinte stylliba, majdnem képtelenség. Amaz szép, költői, «ideakeltő» szó, emez lehetetlen, akár a «mouchoir» a francia tragédiában. Csakugyan nyelvére nézve Bajza a romantikus Vörösmartyhoz képest telivér classicus. Nyelve átszürt, esiszolt, szabályozott, sőt hajlekony, de szintelen és eredeti zamat nélkül való. Csoda volna, ha rajta a mesterkéeltségnek nyomait nem talál-nók. De megtaláljuk. Bajza verseiben a kiesett görögös képek helyét az újabb költői nyelv csinálmányai: oly képtelen kife-
 3. jezések foglalják el, mint «bájhon, gyászhon, tanupart, szeren-
 csepart, nyugpart, nyugpárna, rózsaeév, lélekvirág» stb. stb: összetételek, minőktől minden egészséges æsthetika megbor-
 zad. Olyanok, mint az üvegszemű szépségek.

Ime hová vezetett még igazán költői kedélýnél s az akkori nyelv egyik legszabatosabb kezelőjénél is a nemzetiet-
 len, s a festői élettől elzárkozó classicismus. Az őszinte ér-
 zelmű, «hevületekben» író Bajza költői nyelvén milyen jég-
 csapok! Hogy lyránk fejlődhessék, az erő s szépség új elemeit
 kellett benne életre kelteni tartalomban, formában egyaránt.
 S Vörösmarty bírt Prospero vesszejével.

IV.

A KEZDŐ KRITIKUS.

Bajzában a költő hamar ébredt; sok időbe került, míg a
 kritikus kifejlődött. Kezdetben Bajzának se hangulata, se elég
 készsége nem volt a kritikához. Legalább 1828-ig arra nem
 is gondolt, hogy mint kritikus vágjon magának utat a magyar
 irodalomban. Az igaz, már serdülő korától figyelemmel kísérte
 az irodalmi viszonyokat, ítélt minden versről; mely kezébe
 került, történeti műről, melyet olvasott s a szereplő írókról;
 szigorú bírāja volt maga magának s barátainak: hanem ennyi-
 ben maradt az egész. A kritika kezdetben Bajzánál csak esz-
 mélkedő természete játéka; nem cél, nem törekvés. Majdnem
 tudtán kívül fejlődött kritikussá; képzelhetni erejét, mikor
 aztán Bajza szándékosan is azzá lett. Barátai is elcsodálkoz-
 tak éles fegyverein. Pedig 1827-ben még így ír Toldynak:

«Szemere velem akarja recensealtatni fordított dalait? Mi jutott eszébe? Én nem akarok recensealni. Ilyenekhez nekem nincsen kedvem. Én úgy vagyok a kritikával, mint a ruhának azon nemével, melyet Zrinyi-dolmányának neveznek, s a melyet most itt igen fölkapnak. Másokat benne öltöztve szeretek látni, de magamon nem szeretem, nem tudnám viselni». Észre sem vette, hogy már öltögeti magára a dolmányt. Mindenesetre érdekes kérdés, a költői álmódzóból egyszerre hogyan tört elő a tekintetet s tekintélyt nem ismerő kritikus? El kérdést most csak megérintjük. Bajzát, mint kritikust, csak az akkori irodalmi viszonyok részletesebb rajzából ítélni meg; s ez a rajz jelen dolgozatunk keretén túl esik.

Első leveleiben Bajza még nagyon naiv, könnyen kielégíthető. A tizenennyolcz éves ifjú könnyet ejt a *Heben* s Szentmiklósy *Hunyadiját* is élvezi. «Kritikai szájjal nem szólhatok fölöle, mivel a dráma theoriáját nem ismerem. Egy jelenése könnyet ejte szememből s ez nekem most elég. Az érzékeny költemény legszebb jutalma a könny». Ez arkadiai hangulat azonban hamar elhagyja. Kezdi bántani az írók «theoriátlansága» s midőn Makáry operát akar írni, kérdezi: «hol a theoria, mely fáklyát tartand, hogy meg ne botoljak?» Nem sokára észre veszi, hogy sok nálunk a literator s kevés az író; több a könyv, mint a komoly irodalmi munka. Szemet szúr már a sok fordítás is. «A fordítások hasznosak, de valameddig csak fordítunk, addig literaturánk nincsen. Könyveink rendesen csak fordítások, némelykor jelen meg egy originalphönix és milyen? botránkozás kinyomatni!» Azért rendkívül örül, midőn meghallja, hogy Kisfaludy «recensealni» fog (1824). «De mit recensealhat? A szörnyű, szörnyű szegénység nálunk!» Hanem azért figyelemmel kísér minden új jelenséget; nem sokára recensiókról is beszél, melyek «fejében készen vannak», de csak magának, nem a publikumnak. Az ilyen titkos ítéletés nagyon növeli szigorát; hasonlít az a meggyülemelő tüzi anyaghoz, mely majd annak idején hirtelen lobbott vet. De másrészt emeli önbizalmát is: «Bizalmatlanságom nagyobb részint elenyészett, hogy darab időtől nézem távolról literaturánk folyamatját, a benne levő írókat, munkákat s leginkább ítéletöket és magammal hasonlítom. Hasonlatom e gondolatra vezet, hogy mégis van egy-kettő scribenseink között, kik talentumaikkal ez vagy amaz oldalról utánam

állanak.» (1824.) A húsz éves ifjú így próbálgatja magában a vívást, a nélkül, hogy esze ágában volna, a kritikus karddal a porondra kilépni.

1826-ban költői képzetvilága s elméleti ismeretei erősen gyarapodnak. Lelkesül Schilleren, olvasni kezdi Goethet és Tieck dramaturgiai dolgozatait. Lessing is «igen kedves könyvem, nem győzöm eléggé olvasni». Mindannyi ébresztő a kritikus számára; hanem most még egészen a költői planumok vannak előtérben. De azért Bajza tud már igazában haragudni; magába fojtott boszankodással nézi, hogy az irodalmat egy idő óta lelketlen sereg borítja el, «mely Bacchansok módjára zajgó lármát csap». Még jobban bántja, hogy e láz «néhány jó fejet is elkap»; írókat, «kik nevöket 10—15 év előtt nálunk ragyogásba hozták s példányaink voltak az ízlésben, példányaink a világ örök remekeihez mért kritikában».

E közben a neophyta buzgalmával merül a német irodalomba. «Mikor én Goethet olvasom s azt gondolom meg, hogy e nagy költő műveinek milyen kicsiny a publikuma ahhoz képest, a milyennek lenni kellene, lelkem megnyugtásaúl azt szoktam magamnak mondogatni: az a dicső görög művész oly közel áll a természethez s a mostani generatio oly messze a természettől, hogy hacsak studiumának nem tette a dolgot, nem tudja, nem érzi, mit kell Goetheben keresni. (1827.)» «Goethe munkáinak stuttgarti legújabb kiadásából az I. Lieferung már megjelent, — írja ugyanez év júliusában. — Fáj bennem a szív, hogy meg nem vehetem». Csakugyan jó kiadás; nagy betűk, «az ember még agg korában is s gyengült szemekkel használhatja». «Köszönöm Kölcseynek, hogy e nagy ember műveire figyelmessé teve, de köszönöm geniusomnak is, hogy e műveket imádnom adá. Nem ismerek semmit, mi engemet úgy kielégítene, mint e csodakézből jött teremtmények. Reszketek értök s addig meg nem nyughatom, míg sajátommá nem teszem.» A Goethe-cultushoz hű maradt Bajza későbbben is; ő az, ki 1829-ben a fiatal Szalay László «fonák ideáit» Goetheről helyre igazítja. «Szalay László mindig úgy van nálam mint egy ad officia paratissimus tanítvány, kérdezget sok dolgokat s feleletimre mindenkor egy alázatos igent mond. Goethe iránt némely fonák ideákat mondott el egyszer is, másszor is s én józanabb útra térítettem. Fölolvastattam Goethének néhány dalát vele,

mert leginkább dalai ellen voltak reflexiói, holott Goethe talán sehol sem nagyobb (ha a karakter-festést kiveszem) mint ezekben s elmondottam neki, miért tartom én ezt s amazt Goethénél jónak s gyakran utólérhetetlennek. Azóta, úgy látszik, Szalay nagyon szerelmes Goethébe.»

Különben Bajza néhány æsthetikai alaptételét is valószínűleg Goetheből abstrahálta. «Az a valódi művész, barátom, a ki a maga individualitását megtagadva, minden idegen alakot, tonust és színt magáévá tud tenni. A nagy Klopstocknak ép az a hibája, hogy mind epicumában, mind drámáiban csak Klopstock, azaz a maga individualis karakterét sehol és soha megtagadni nem bíró Klopstock.» Az anti-Klopstock itt Goethe. Megint Goethe az, kinek költészetéből legjobban levonhatta magának Bajza a «művészség» fogalmát. «A természet — mondja Bajza 1828-ban — a szépséget melleleg szórta széjjel a maga minden művein, mert az ő legfőbb célja nem a szépség volt, hanem egyéb. A művészség, mely főbb célta a szépség elérésénél nem ismer, ezen elszórt szépségeket gyűjti egybe (mint focus a sugarakat) a maga művében.» Goethe Bajzának azon író, ki egészen «közel áll a természethez», hanem költészetében csak azt reflektálja belőle, a mi abban «szép».

Ha nem csalódunk, Goethenek része van azon sajátságos népdal-theóriában is, melyet Bajza egyik levelében Toldyval közöl (1828). Azt írja, hogy e theoriát nem tanulta senkitől, hanem «abstractio s combinálás útján támadt a fejében». Például idézi hozzá Goethe dalait, mintegy önkéntelen ráutalva, hol keressük abstractióinak alapját. Csakugyan Goethe *Heidenröslein*-ja:

Sah ein Knab' ein Röslein stehn,
Röslein auf der Heiden.

Bajza előtt mint a művészi népdal mintája lebeghetett. A művésznek, — mondja — ha népdalt ír, nem szabad a néphez leereszkednie, hanem azt magához kell emelnie. A közönséges népdal még csak egyszerű természeti productum; sok benne a nyers anyag; ezt el kell távolítani, a szépet egybefoglalni; «akkor fog valamely phönix föltámadni, melyről mondhatni fogom: hogy művészi népdal». Ezt a phönixet megtalálja Goethénél, de nem Kisfaludy nép-

dalaiban. «Olyanok, — mondja egynehányról — mintha valami szerencsés eszű falusi notarius készítette volna». Bajza nem gyanította, hogy később a notariusok közt egy Arany János is támadhat. Szerinte legszebb művészi népdal volna Kölesey «Hervadsz, hervadsz» kezdetű költeménye, melyre Toldy azonnal megjegyze, hogy az nem is népdal. Jellemző különben, mennyire általános æsthetikai okokból örül Bajza annak, «hogy első rendű költőink a népdalokra fordítanak figyelmet». «Goethe azt mondja valahol a *Diván*hoz írt magyarázatában, hogy minél elevenebb, minél természet-szerűbb a naív költés valamely nemzet poesisában, annál szerencsésebben fognak kifejlenni az utóbb következő epochák». Innen az örvendezés.

Csakugyan Bajza elméleteiben véges végig nagyobbára német szemüvegen néző æsthetikus maradt; mint költő, az utolsó klasszikusok közül való, mint æsthetikus is közelebb áll a német iskolához, hogysem teljesen méltányolhatta volna Vörösmarty jelentőségét. Goethét a maga módjára minden-estre jobban fölfogta, mint Vörösmarty költői becsét. Elvont mértékei voltak: Vörösmartyban tisztelte a nagy tehetséget, a jellemes író, a költői szellemet, de nem látta éles szemmel az úttörőt; sem eposainak, sem drámáinak nem volt congeniális kritikusa. S ezért épen nem csodálom, hogy Bajza nem lett az új irány heroldja; lényegében közelebb állott Kölesey-hez, mint Vörösmartyhoz.

Az új viszonyok közt így Bajzának csak egy útja maradt, ha magának külön állást akart szerezni az irodalomban —: a polemia útja. Értem a polemiát nem a bomlófélben levő költői iskolákkal szemben, hanem a minden rendű s módú irodalmi «schlendrián» ellen, a személyes polemiát. Bajza az írói méltóságot védte a firkászok hada ellen: egyszer amúgy szabad gorombán oda mondja levelében: «agyon kell ütni a h.....kat»; az ízlest védte a terjengő laposság ellen; a tehetség jogát az üres tekintély vagy a hanyavetiség s pöffeszkedés ellen. Bajza a Klotzokkal szemben Lessing szerepére vállalkozott.

A polemiára különben régóta gerjedt Bajzában a kedv. Már 1825-ben előre láthatjuk csírájában a Kazinczyval való szakadást. «Az öreg úr egy idő óta gyakran szokott botlani, de azért ne vélje, hogy ott hol ő talán akarva is botlik, mi

utána fogunk botlani». S hányszor nem tűnt föl előtte a magyar literátor, «az a különös portéka, melylyel csak az férhet meg, ki minden lépten nyomon komplementeket teszzen neki». Midőn 1824-ben az irodalmi viszonyokról szól, szeretne satyrát csikarni elméjéből: «Ha satyrai elmém volna, — folytatja — tizenkét ör-granadieros nem tudna megtartóztatni, hogy satyrát ne írjak». Majd fölkiált, hogy Voltaire-ek kellenek nekünk s nem csoda, ha ő maga később Lessing vágyott lenni. Kulcsár alakja is már 1824 óta szemet szúr előtte, «kinek elménczsége oly nagy bajjal fordul, miként maga, hasa s gravitása miatt». S midőn később a *Kritikai lapok*-ban Horvát István ellen küzd, ép ilyen elménczséget s gravitást állít pelengérre. Láthatjuk, hogy már az érzékeny, magába vonuló Bajza is tud éles lenni; s később annál élesebb lesz, minél érzékenyebb volt, s annál hangosabb, minél inkább a magányba vonúlt. «Belőlem melancholikus katona lesz» — írta a tizenhét éves Bajza Toldyhoz. Néhány évvel később a melancholikus költő csakugyan az irodalom kérlelhetetlen harezosává lett.

PÉTERFY JENŐ.